

Sivrihisar Geleneksel Kent Kurgusunun Bütüncül Bir Yaklaşımla Mekansal Kullanım Bağlamında Çözömlenenmesi ve Biçim Grameri ile Soyutlanarak Veri Üretimi

(1)Yüksek Mimar Kadir ÖZ

architect.oz.kadir@gmail.com

(2)Doç. Dr. Arzu ÖZEN YAVUZ

*Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
arzuozen@gazi.edu.tr*

ÖZET

Sivrihisar İlçesi geleneksel kent dokusunda yapılan bu çalışmada kent dokusunu tanımlama kapsamında biçimleniş adımlarının mimari dil bağlamında sorgulanarak bu dokunun oluşumundaki bilişsel kuralların ortaya çıkarılması ve kamusal-yarı kamusal ve özel alan ilişkisinin nasıl kurgulandığının çözümlenerek tasarım verisinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu çalışma ile geleneksel kent dokusu biçim gramer yöntemi ile soyutlanmıştır. Bu soyutlama ile elde edilen veriler yorumlanabilir ve çözümlenebilir hale getirilmiştir. Üç farklı ölçek üzerinden bütüncül bir yaklaşımla ele alınarak analiz edilen geleneksel kentte bilişsel olarak kurgulanan kurallar ve bu kurallar arasındaki bağıntı çözümlenmiştir. Kent ölçeği - merkez, mahalle ölçeği- alt merkez ve konut yakın çevresi olarak ele alınan ölçek kavramı, çalışmanın bütüncül yaklaşım ve özgün yanını ortaya koymaktadır. Yazılı olarak ortaya konulmayan geleneksel kent kurgusunun merkez, alt merkezler, meydan, mahalleler, sokaklar ve mimari bileşenler bağlamında bağıntıları da bu yaklaşım üzerinden ele alınarak kurgu çözümlenmiş bu kurgu mekansal kullanım çerçevesinde ele alınarak geleneksel kentin bilişsel tasarım verisi ortaya çıkarılmıştır. Geleneksel kentlerde nadir olarak görölen meydan kavramı ise Sivrihisar geleneksel kent dokusunun özgün yanı olarak çalışmaya yön vermiştir. Bu çalışma ile kentin biçimleniş kurgusunun ortaya çıkarılarak tasarım verisi bağlamında kullanılabilmesi, yorumlanabilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivrihisar, Geleneksel Kent Dokusu, Biçim Grameri, Mekansal Kullanım, Kent Kurgusu.

1.GİRİŞ

Sivrihisar İlçesi, Frig Dönemi'nin en önemli ulaşım ağı olan Kral Yolu ve Osmanlı Dönemi'nin İstanbul bağlantı kervan yolu üzerinde yer almış ve uzun yıllar boyunca ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Sivrihisar yüzyıllar boyunca farklı kültürler ile harmanlanarak özgün geleneksel kent dokusunu oluşturmuş ve özgün niteliğini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Kent dokusu oluşumundaki merkez kavramının biçimleniş-gelişimi bakımından da Sivrihisar geleneksel kent dokusu özgün bir örnektir.

Geleneksel ve yeni kentsel dokuyu bir arada barındıran Sivrihisar İlçesi'nde yapılan bu çalışmada kural tabanlı analiz yöntemi olan biçim grameri ile mahremiyet olgusunun bir sonucu olan mekansal kullanım kamusal, yarı kamusal ve özel alan bağlamında kentin biçimleniş kurgusunun çözümlenmesi hedeflenmiştir. Kent mimari dil bağlamında çözümlenerek biçimleniş kuralları çıkarılmıştır.

Kentsel dokunun mimari dil bağlamında çözümlenmesi ile yazılı kuralara bağlı olmayan fakat bilişsel kurallar çerçevesinde biçimlenen kentte geleneksel dilin varlığı tespit edilmiştir. Bu geleneksel dilin ise kamusal-yarı kamusal/yarı özel ve özel alan kurgusu

çerçevesinde kenti oluşturan öğeler olan merkez, alt merkezler, meydan, mahalleler, sokaklar ve mimari bileşenler bağlamı altında nasıl biçimlendiği ve örgütlendiği çözümlenmeye çalışılmıştır.

Sivrihisar geleneksel kent dokusuna özgü bir özellik olan merkez ve alt merkez kavramlarının tanımlı hale getirilebilmesi amacı ile kural tabanlı analiz yöntemi olan biçim grameri ile soyutlamalar yapılmıştır.

Biçim grameri ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde yapı ve yapı çevresi ile ilişkisi bağlamında sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu çalışma da ise kentin oluşum kurallarını hem bir bütün hem de kendini tekrar eden kurallar bağlamında eleman düzeyinde ele alarak parça-bütün ilişkisini tanımlayarak kentin kurgulanmasındaki kuralları analiz edilmiş ve mimari dilinin çözümlenmesini hedeflemiştir.

Geleneksel Sivrihisar kent dokusunda kentsel öğeler birbirlerinin oluşumunu tetikleyen kurallar bütünü ile kurgulanır. Bu kurallar insan odaklı, bilişsel ve işlevsel tavırla kendiliğinden oluşmuştur. Bu çalışma kapsamında biçim grameri yöntemi ile kenti tanımlayan mekansal kullanım öğelerinin çözümlenmesi için bir analiz yöntemi oluşturulmaktadır. Kentsel ve mekansal bağıntılar mimari dil kapsamında sorgulanmıştır. Yapılan bu analizler ile geleneksel dokunun ve öğelerinin biçimlenme kurallarının çıkartılması hedeflenmektedir.

Bu çalışma kapsamında kent dokusunun tanımlanması, kamusal-yarı kamusal- özel alan ilişkisinin nasıl kurgulandığı ve kentsel örgütlenme mantığının çözümlenmesi amaçlanmıştır.

Mekansal örgütlenmenin kent dokusuna ve dokuyu etkileyen mimari elemanlara etkisinin inceleneceği bu çalışmada; kent dokusu örneğini incelerken kamusal, yarı kamusal ve özel alan ilişkilerinin tanımlandığı ve kenti örgütleyen üç temel ilişkiden yararlanılmıştır. Bunlardan ilki kent merkezini ve ona bağlı kent yaşantısını tanımlayan mekansal düzenleri içeren merkez kavramı, yarı kamusal konut yakın çevresinde özelleşen mahallelinin veya birkaç küçük ailenin bir araya geldiği kentsel düzeni ifade eden alt merkez ve konut yakın çevre ilişkisi incelenmiştir. Böylelikle kent ölçeğinden mahalle ölçeğine daha sonra da sokak konut ölçeğine kadar kentsel kamusal kavramının değişimi geleneksel bir kent dokusu üzerinden incelenmiştir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

KAMUSAL MEKANSAL KULLANIM VE BİÇİM GRAMERİ

İnsanların çevrelerini kullanmaları ile mekansal davranışlar oluşmaya başlar. Bu davranış biçimi gözlemlenebilir ve farklı kişiler tarafından gözlemlendiğinde de benzer sonuçları verir. Mikro ölçekte yapı çevre kapsamında mekansal davranışlar kentsel örüntünün oda, yapı, sokak, meydan, mahalle bileşenlerini kapsamaktadır (Barlas, 2014).

Özel mekan, mahremiyet ve egemenlik alanı oluşturma davranışlarının sonucudur. Egemenlik alanı oluşturma davranışı kişiselleştirilmiş mekan kavramını ortaya çıkarır. Mahremiyet ise denetim davranışının yansımasıdır. Özel mekanlar bireyin mahremiyetini sağlaması için kurguladığı mekandır ve düzenleme, sahiplenme ve bağlanma duygularını verir. Konut en önemli özel mekandır (Barlas, 2014).

Egemenlik alanları ile ilgili bir hiyerarşi üzerine yapılan çalışmalarda özel mekanlar mahremiyet, özelliklilik ve korunma gibi duyguları temsil etmektedir (Newman,1972). Hiyerarşinin diğer bölümünü ise kamusal mekanlar oluşturmaktadır. Kamusal mekanlar ise herhangi birine aitliği bulunmayan, kişiselleştirilmemiş ve kullanıcı bireyler tarafından hak iddia edilemeyen alanlardır (Barlas, 2014). Hiyerarşilerin amacı ise insanların çevreleri ile kendisi arasında bir kontrol mekanizması kurabilmektir (Lang, 1987).

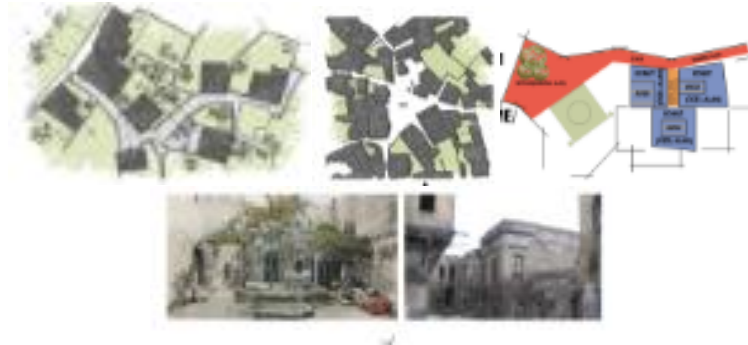
Kamusal mekan herkese açıklık ile ifade edilir. Mekanın açık veya kapalı olması ile değil erişilebilir olması kamusal mekan tanımı için önemlidir. Genel kullanıma izin verilen alan olması en önemli özelliğidir (web 1). Özel ve kamusal mekanlar arasındaki bağı ise kent ölçeğinde yarı kamusal alanlar sağlamaktadır.

Geleneksel Sivrihisar kent dokusu bilişsel kurallar çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu kuralların oluşumunda yaşantının etkisi ve yansıması kurguya yön veren en temel etmenlerdir. Sosyal ve kültürel yaşantıdan doğrudan etkilenen bu kurgu mahremiyet ve egemenlik davranışları neticesinde kamusal, yarı kamusal ve özel alan kavramlarını ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada mahremiyet ve egemenlik davranışları neticesinde ortaya çıkan kamusal, yarı kamusal ve özel alan kavramları ;

- Kamusal alan; ortak kullanım alanları- meydan, sokak,
- Yarı kamusal alan; sosyalleşme ve karşılaşma alanları- çıkmaz sokaklar, geleneksel konut içi avlular,
- Özel alan; aile yaşam alanı/özel yaşam alanı- konut, olarak tanımlanmıştır.

Sivrihisar geleneksel kentinde dini yapı etrafında şekillenen-kurgulanan meydan ve meydanı konutlara bağlayan sokaklar mahallelinin ihtiyaçlarını karşıladıkları ortak kullanım alanları iken, çıkmaz sokaklar 3 veya 5 evin kullanımına açık, komşuların düğün, yemek, iftar için bir araya geldiği, komşuların gören göz ilkesi ile güvenliği sağladığı sosyalleşme ve karşılaşma alanlarıdır. Yine geleneksel konut dokusundaki avlu aynı geniş ailenin küçük alt çekirdek ailelerinin bir araya geldiği yarı kamusal, sosyalleşme alanlarını tariflerken konut içerisindeki yaşam birimleri ise özel alanı tariflemektedir (Şekil 2.1-Resim 2.1).

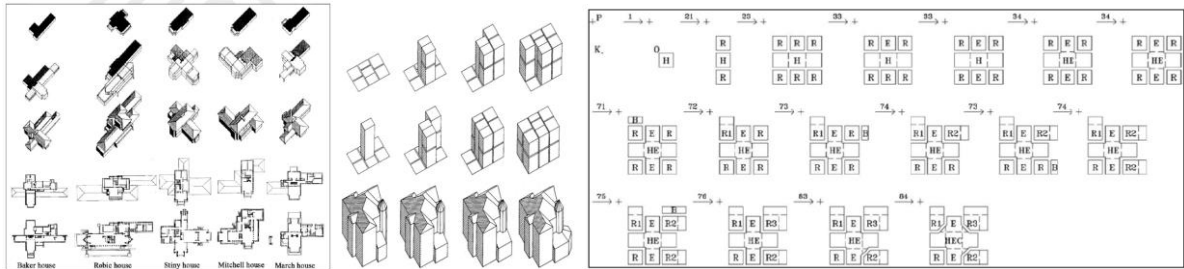
Şekil 2.1. Sokakların karşılaşma noktaları oluşturması (Imamoğlu, 1992- Yavuz, 2018)

Resim 2.1. Sivrihisar Geleneksel Kent dokusu çıkmaz sokak örneği

Bu çalışmada bir soyutlama aracı olarak kullanılan biçim grameri ise; tasarım dillerinin tarifinde ve yaratımında kullanılan kurala dayalı bir sistemdir. Bir kompozisyon olan müzik nota dizilerinden oluşurken notalar kadar bir araya gelişleri de önemlidir. Notaların karakteristik biçimde dizilmesi stili meydana getirir. Aynı biçimde alfabetik bir dilde harflerin yan yana gelmesi de belirli kurallar çerçevesinde yapılarak anlamlı parçacıklar oluşturulur. Bu kural oluşturulan parçacıkların birleştirilmesi içinde geçerlidir. Biçim grameri, tasarım dillerini tanımlamak ve üretmek için bir araçtır (Özbek, 2004: 9).

Tasarımı oluşturan elemanların bir araya gelişi ile biçimsel oluşumlarının tanımlanması ve planlama esaslı elemanların ilişkilerinin analizi ile çözüm üretme amaçlı çalışmalar biçim grameri konusundaki araştırmaların temelini oluşturmaktadır (Stiny 1977, Stiny ve Mitchel 1978, Stiny 1980).

Şekil 2.2. Biçim grameri ile üretilen kır evleri (Koning ve Eizenberg, 1981)

Şekil 2.3. Queen Anne Evleri biçim gremeri ile üretim aşamaları (Flemming, 1987)

Şekil 2.4. Anadolu ve Rumeli'de yapılmış Türk evlerinin biçim gramerini analizi (Çağdaş,1996)

Biçim grameri analizi ile konut ve yakın çevresi ölçeğinde yapılan çalışmalarda yeni konut tasarım verileri ya da yerleşim verileri bulunmuştur. Ancak kent dokusundaki ilişkiyi ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma bağlamında 2 temel kentsel kullanım ölçeği üzerinden kenti biçim grameri ile analiz etmektedir. Bu yaklaşım çalışmanın özgün yanlarından birisidir.

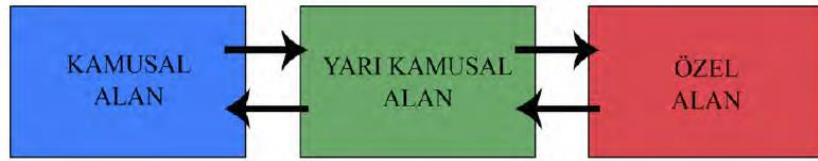
Bu yapılan analizler ile anlaşılmuştur ki tanımlanabilir kurallar bütününe tekrarlanması ile küçük ölçekte oluşturulan doku yine kurallar ile bir araya gelerek daha büyüklerini oluşturur. Kentin mimari dilinin analizi de bu kurallar ile algılanabilir (Özbek, 2004:7). Bu

kent dokusunun oluşumundaki kuralların çözümü ile daha küçük ölçekteki birimlerin oluşum gramerleri arasındaki bağı da açıklamaktadır.

3. METARYAL VE YÖNTEM

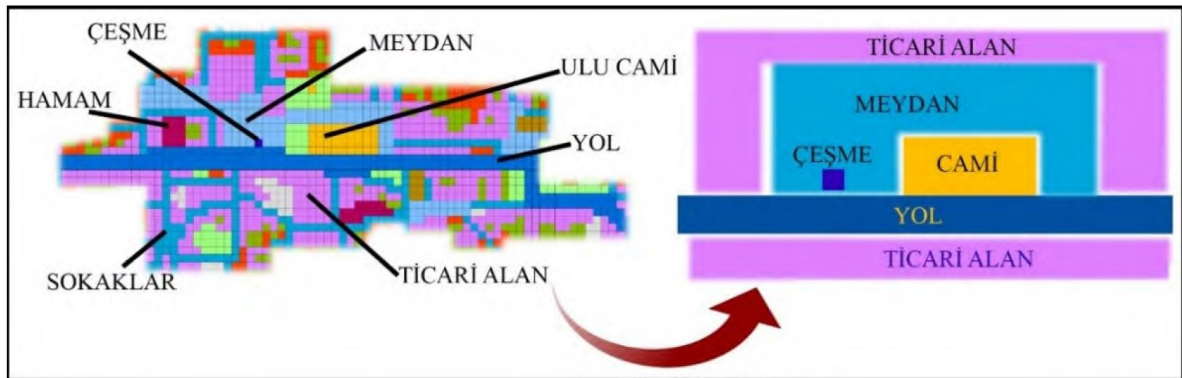
3.1. SİVRİHİSAR GELENEKSEL KENT DOKUSUNUN BİÇİM GRAMER İLE ANALİZİ

Geleneksel Sivrihisar kent dokusunda yapılan soyutlamalar ile kentsel elemanlar arasındaki bağıntı, kurgusal kurallar bütünü ve odakların tespiti amaçlanmıştır. Geleneksel mahalle kurgusunda sosyal-toplumsal yaşamın geçtiği toplanma mekanları olan meydan, cami, hamam, pazar, ticarethane vb. yapılar ile ulaşımı sağlayan sokaklar kent dokusunda kamusal mekanları oluşturur. Konutlar ise geleneksel doku içerisinde mahremiyetin ön planda tutulduğu özel alanlardır. Geleneksel dokuda kamusal mekanlardan özel mekanlara geçiş yarı kamusal mekanlar ile gerçekleşir. Yarı kamusal alan görevini ise zemin kat yüksekliğindeki duvarlar ile yapıyı sokaklardan ayırıştıran avlular üstlenmiştir (Şekil 3.1).

Şekil 3.1. Kamusal, yarı kamusal, özel alan bağıntısı

Sivrihisar tarihi kent dokusu üzerinde yapılan analizde (Şekil 3.2) şehrin belirli odaklar etrafında kümelendiği görülmektedir. Şehrin imar edilirken odak noktasının merkezinde Ulu Cami bulunmaktadır. Geleneksel kentte cami sadece dini olarak kullanılan bir yer değil aynı zamanda toplumsal etkileşimin, bilgi ve eğitimin, idare ile halk arasındaki bağı sağlandığı çok işlevli bir merkezdir (Alada, 2008:50). Kent çekirdeği olarak tabir edilebilen bu bölge etrafında birincil olarak toplanma ve toplumsal faaliyetleri sağlayabilecek bir meydan yerleşir (Resim 3.1). Meydan ve topluluk etrafında ticareti tetikler. Yiyeceklerin satıldığı pazar alanları bu meydanlarda, sabit eşyaların satıldığı ticaret mekanları ise bu meydanın çevresinde yer alır. Geleneksel kentte Ulu Cami çevresinde ticarethaneler, kervansaraylar, hanlar ve geleneksel düzene göre kurgulanmış zanaatlar silsilesi yerleşir (Alada, 2008:50). Aynı zamanda bu meydanı besleyen çeşme, hamam, park, kamu binaları vb. yapılar bulunur. Bu çekirdek bölgenin ana ulaşım şeması ile bağlantısı ile de merkezi bölge tamamlanmış olur.

Şekil 3.2. Merkez bölgenin biçim gramer yöntemi ile kurgusal soyutlanması

Resim 3.1. Tarihi kent çekirdeği- Ulu Cami, türbe ve meydan (Öz, 2017)

Kent çekirdeğini oluşturan elemanlar bu kurallar çerçevesinde yerleşirken sokaklar ise oluşan konut bölgeleri ile bağlantı kurar. Konutlar bir araya gelerek mahalle olgusunu oluşturmaya başlar. Kent dokusunda mahalle hem biçimsel hem de sosyal-kültürel açıdan oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü mahalle kavramı, şehir içerisinde yaşayan insanlara bir aidiyet hissi kazandırmaktadır (Kuban, 1968:55). Bu düşünce kent kurgusunun temel noktalarından biridir. Çünkü insan ve toplum bu kurgunun en önemli verisidir. (Kuban, 1968:72).

Geleneksel kent dokusu içerisinde mahalle kavramı hem bütünü oluşturan bir parça hem de tek başına bütünü temsil etme niteliğindedir (Alada, 2008:20). Bu özellik mahallenin kent dokusuna doğrudan etki yapmasını da açıklamaktadır.

Mahalleleri birbirine ve kent merkezine bağlayan sokaklar geometriye dayanmadan organik bir şekilde biçimlenmiştir. Sokaklar ve oluşan mahalle olgusu çevre-insan, biçim-fonksiyon, konut-yeşil, konut- hakim yapı ve organik sokak dokusu içerisindeki homojen dağılmış konutlar doğa ile insan arasındaki ilişkinin sürekliliğini sağlamaktadır (Kuban, 1968:72).

Geleneksel kentte sokaklar, serbestçe birbirine benzemeyen farklı biçimlenme göstermektedir. Bu biçimlenmede arsa mülkiyet hakkı, doğal ortam şartları, sosyo ekonomik ve kültürel durum önemli rol oynamaktadır. Sokaklar eve benzer özellikte insancıl, samimi ve korunaklı mekan özelliğinde olup içselleştirilmiştir (Resim 3.2). Yaşama mekanları konut, bahçe, avlu, avlu duvarları ve bunlarla ilişkili olan sokaklar bir bütünlük içerisinde (Alada, 2008:148). Bu sokaklar insan ölçeğinde ve doğayla uyumlu, organik, içerisinde gezenlere zengin perspektifler sunan ve kentsel imaja önemli katkılar sunan bir ögedir (Resim 3.2) (Erkan Biçer, 2002:49,50).

Resim 3.2. Geleneksel kent dokusunda sokak (Öz, 2017)

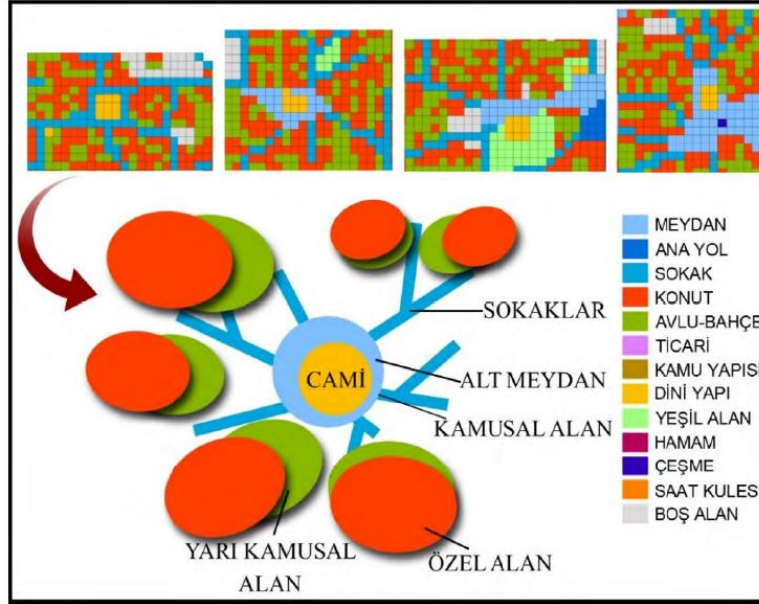
Organik, bilişsel ve kendiliğinden oluşan tarihi kent dokusu aslında belirli kurallar sunmaktadır. Bu kurallardan bir tanesi kısıtlayıcı olarak karşımıza çıkan topografyadır. Topografik verileri dikkate alarak yapılan tasarım yükseltelerin doğru kullanımında şehir dokusuna yön verir (Resim 3.3). Şehir yerleşiminde, ova yerine dağ yamaçlarına yerleşilmesi tarım arazilerinin yapı adaları ile dolmasını engeller. Aynı zamanda eğimli alanda doğru konumlanma; konutlara ışık, suyu doğal drenaj etme ve manzara gibi birçok konuda olanaklar sağlarken yerleşimin algılanabilir ve imaj değerinin yüksek olmasına da katkı sağlar (Erkan Biçer, 2002:39).

Tarihi kent dokusunda var olan sokak doğanın dokusuna uyumlu organik bir ağ halindedir (Resim 3.3) Bu birbirlerinden ayrışan, farklı yönlere bakan şahsiyetli yapılar için bir taban oluşturur (Cansever, 2010:95-98). Topografyanın kısıtlayıcı olarak kullanılması yolların organik ve birbirini kapatmayan yapıların oluşumunda kurallar elde edilmesini sağlamaktadır. Geleneksel kent dokusunda topografik veriler dikkate alınarak kurgulandığı tespit edilmiştir.

Resim 3.3. Geleneksel kent dokusunda topografya kullanımı (Öz, 2017)

Merkez bölgeden uzaklaşmaya başladığında ise meydanı oluşturan kurallar bu sefer daha küçük ölçekte tekrarlanarak alt meydanları oluşturur. Mahalleler ve sokakların bu alt meydanlar etrafında kümeleştiği görülür. Alt meydanın merkezinde yine bir cami, etrafında toplanma mekanı ve ticari mekanların yerleşmesi ile alt merkezleri oluşur. Cami etrafında kurulan bu mahallelerin birçoğu da isimlerini de bu yapıdan almaktadır (Kuban, 1968:60). Bu alt merkezler ışınsal dağılım gösteren sokaklar ile ana yola bağlanarak merkez bölgeye yönelir. Geleneksel kent dokusunda alt merkezler bu kurgu ile biçimlendiği tespit edilmiştir (Şekil 3.3).

Şekil 3.3. Alt merkez kurgusu soyutlanması

4. KENTSEL MEKANSAL KULLANIM BİÇİM GRAMER ANALİZİ

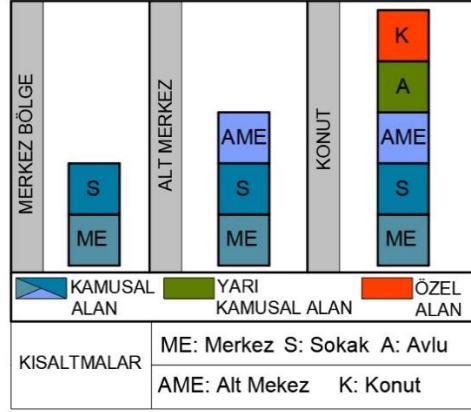
Sivrihisar geleneksel kent dokusu analiz edilirken bu çalışma özelinde 3 temel ölçek 3 temel kavram- ilişki üzerinden biçim grameri ile analiz yapılmıştır. Biçim grameri analizi kamusal yarı kamusal ve özel alan kavramları üzerinden analiz edilmiştir. Bu aynı zamanda kentsel sosyalleşme ve özelleşme kavramları ile de ilintilidir. İkinci olarak kent 3 temel ölçekte ele alınmıştır. Bunlar; kent ölçeği - merkez, mahalle ölçeği- alt merkez ve konut yakın çevresi ölçeğidir.

Geleneksel kent dokusunda merkez bölge, alt merkezler, bunları birbirine bağlayan organik sokaklar kamusal alanları oluştururken avlular geçişi sağlayarak yarı kamusal alanları ve konutlarda özel alanları oluşturmaktadır.

Tarihi dokuda kamusal alanların merkez ve alt merkezler kompozisyonunda öbeklendiği görülür. Kamusal alanlar toplumun karşılaşma mekanlarıdır. Kamusal alanların özel alana bağlantısını ise yarı kamusal alanlar sağlar. Yarı kamusal alanlar yapıların avlu ve bahçeleridir. Özel alanlar ise bağlantılı avlu ve bahçeleri ile toplumun günlük eylemlerine göre biçimlenmiş doğa-insan ilişkisini odak alan konutlardır.

4.1. GELENEKSEL KENT DOKUSUNDA MERKEZ-ALT MERKEZ-KONUT YAKIN ÇEVRESİ BAĞINTISININ BİÇİMLENİŞ KURGUSU;

1. *Merkez bölge*
 - Kamusal alan olan merkezin oluşumu,
 - Merkez bölgeden ışınal dağılan kamusal yolların eklenmesi,
2. *Alt merkez*
 - Merkez bölge ile sokaklar ile bağlantılı kamusal alt merkezlerin oluşumu,
3. *Konut*
 - Alt merkezler odağında yarı kamusal ve özel alanların bağlanması adımlarından oluşur (Şekil 4.1).

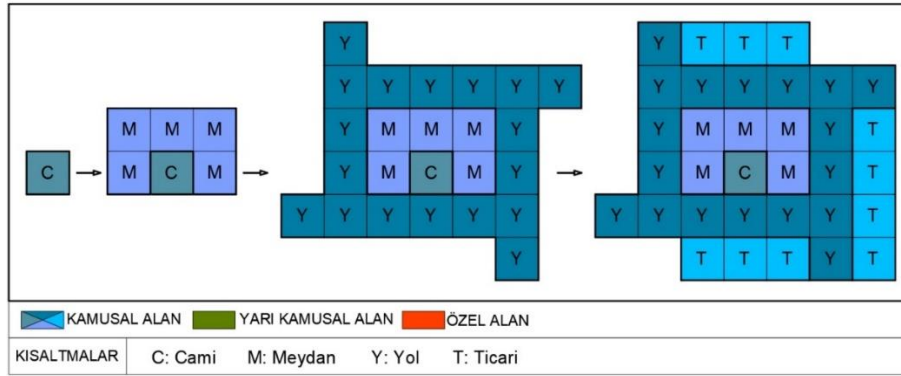
Şekil 4.1. Geleneksel kent dokusunda merkez ve alt merkez oluşumunun biçimleniş kurgusu

4.2. GELENEKSEL KENT DOKUSUNDA MERKEZ BÖLGE VE ALT MERKEZ BİÇİMLENMESİ

Geleneksel kent dokusunda merkez bölgede meydan toplanma-karşılaşma-ticaret vb. etkinliklere ev sahipliği yapar. Caminin odak alınarak kurgulandığı meydan hamam, çeşme, ticarethane, pazar ve kamu yapıları ile beslenir.

1. Merkez bölge (Şekil 4.2)

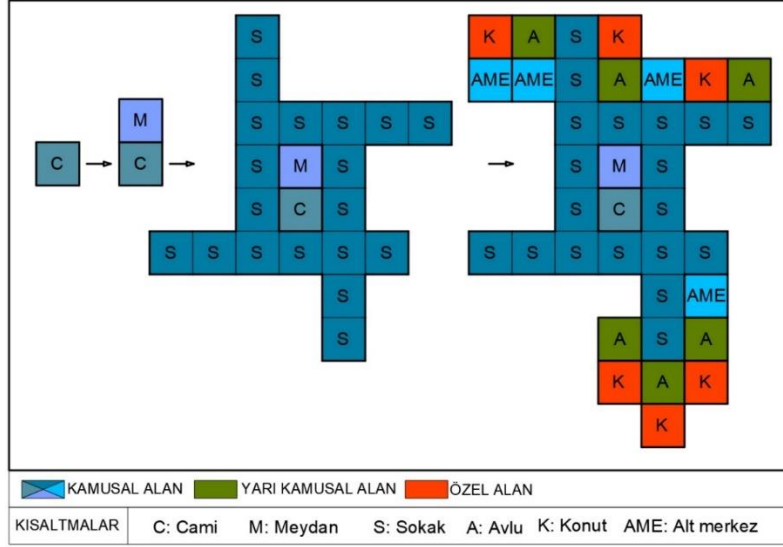
- Merkez bölgede meydan kurgusu cami ile başlar.
- Cami etrafında kamusal alan olan meydanların yerleşmesi,
- Meydan etrafında kamusal yollar ile çevre bağlantılarının oluşturulması,
- Ticari alanların eklenmesi,

Şekil 4.2. Geleneksel kent dokusunda merkez bölge-meydan oluşum biçim gramer analizi

2. Alt merkez (Şekil 4.3)

- Merkez bölge ile iletişimin kamusal olan sokaklar ile sağlanması,
- Cami etrafında kamusal alan olan meydanın kurgulanması,
- Oluşan alt merkeze yarı kamusal avluların ve özel alan olan konutların bağlanması adımlarından oluşur.

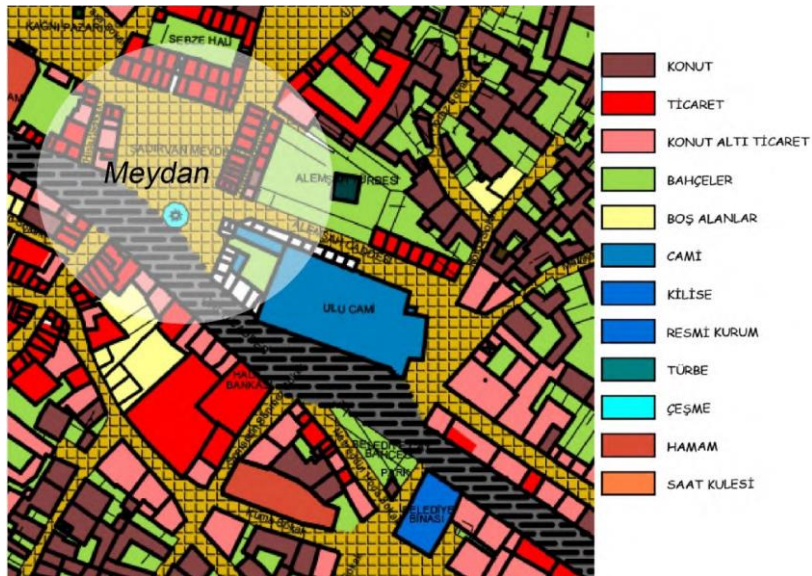
Şekil 4.3. Geleneksel kent dokusunda alt merkez-meydan oluşum biçim gramer analizi

Geleneksel kent dokusunda sokakların kesişmesiyle alt merkezlerin çekirdeği konumundaki meydanlar oluşur. Bu meydanlar ise genellikle cami-türbe-mescid ve sokak çeşmeleri ile desteklenirler. Üst ve alt merkezlerdeki bu meydanlar halkın karşılaşma mekanı olarak kamusal alan ihtiyacını karşılamaktadır.

4.3. MEYDAN OLUŞUMU VE KURGUSU

Toplumun karşılaşma-buluşma noktası olan meydanlar; sosyal ve ticari ilişkinin yanı sıra tarihteki toplumsal olaylara tanıklık etmektedir. Meydanlar, kent dokusunda yer alan, boyutları çeşitlilik gösteren ve en önemlisi tanımlı boşluklardır. Meydanın sınırları mimari elemanlar ile belirlenmiştir. Kent içerisinde yer alan konut, dinlenme, çalışma, eğitim alanları odak noktası olan meydan etrafında belirli akslara oturtulmuştur. Meydan toplayıcı yapısı ile kentsel aktivitelerin odağıdır. Bu odak noktasına yönelmeleri ise sokaklar sağlamaktadır. Meydan ise durma eğilimini sağlayan mekandır (Bilgihan,2006: 64, 65).

Şivrihisar tarihi kent merkezi (Resim 4.1) Ulu Cami odağında kurgulanmıştır. Toplanma, karşılaşma ve toplumsal faaliyetlerin de burada yapılması merkez bölgenin oluşmasını tetiklemiştir (Harita 4.1).

Harita 4.1. Merkez bölgede meydan (harita: Akn imar)

Meydan ve alt meydan olarak tanımlanan toplanma mekanları sadece ulaşım ağının düğüm noktası anlamına gelmemektedir. Geleneksel kent dokusunda meydanları besleyen mekansal elemanlar görülmektedir. Bunlar cami-mescid, kamu yapısı, hamam, çeşme vb. yapılardır.

Sivrihisar geleneksel kent dokusunda meydan iki farklı ölçekte görülmektedir. Üst ölçekte merkez bölge olan Ulu Cami odağında yerleşen toplanma, karşılaşma ve toplumsal faaliyetlerin karşılanması için kullanılan ana meydandır (Resim 4.1). Meydan ticari mekanlar ile çevrelenmiştir. Sabit eşyaların satımı için ticaret mekanları kurulmuş ve meydan ise yiyeceklerin satıldığı pazar alanı olarak kullanılır. Çeşme, hamam, park, kamu binaları vb. yapılar meydanı besler (Resim 4.2).

Resim 4.1. Geleneksel kent dokusunda meydan (Öz, 2017)

Resim 4.2. Tarihi kent merkezinde Ulu Cami, çeşme ve meydan ve ticari alanlar (Öz, 2017)

Alt ölçekte bakıldığında ise meydan sokağın genişlemesiyle veya birkaç sokağın kesişmesiyle kendiliğinden meydana gelen kurgulanmamış açık alanlardır. Bu meydanlar genellikle cami-mescid çevresinde yer almaktadır. Mahalle çeşmesini (Resim 4.3) de içerisine alan bu meydanlar sosyalleşmede önemli bir etkidir (Erkan Biçer, 2002: 47,48). Bu faaliyetlerin karşılanması meydanı oluşturmuştur. Meydan ticari mekanlar ile çevrelenmiştir. Sabit eşyaların satımı için ticaret mekanları kurulmuş ve meydan ise yiyeceklerin satıldığı pazar alanı olarak kullanılır. Çeşme, hamam, park, kamu binaları vb. yapılar meydanı besleyerek merkez bölgeyi tamamlar. Oluşan merkez bölge ana ulaşım yolları ile çevre kentlerle bağlantı kurarken sokaklar ile de konutlarla bağlantı kurar.

Resim 4.3. Sivrihisar tarihi kentinde çeşme ve meydan ilişkisi (Öz, 2017)

Aynı kurgu merkezden uzaklaştığında da tekrar etmektedir. Alt merkez bölgelerde meydan sokağın genişlemesiyle veya birkaç sokağın kesişmesiyle kendiliğinden meydana gelen kurgulanmamış açık alanlardır. Bu meydanlar genellikle cami-mescid çevresinde yer almaktadır (Harita 4.2).

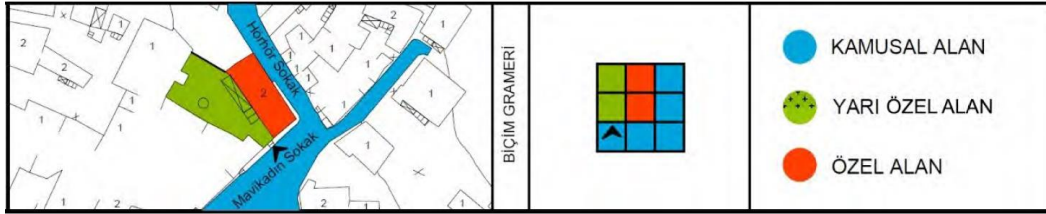
Harita 4.2. Alt merkezlerde meydan (harita: Akn imar)

4.4. KONUT YAKIN ÇEVRESİ BİÇİMLENİŞ KURGUSU

Organik olarak biçimlenen yollar çerçevesinde şekillenmiş mahalleler geleneksel kent dokusunun yapı taşı olan konutlardan meydana gelmektedir (Resim 4.4). Bu konutlar topografya ile uyumlu olarak kurgulanmış ve birbirlerini kapatmayacak biçimde konumlanmıştır. Aynı zamanda akrabalık ilişkileri, sosyo-kültürel durum, mahalle kavramı, yapıların kütleli olarak birbirine uyumu vb. etkenler de konutların konumlanmasını doğrudan etkilemiştir. Konutlar merkez bölgede bulunan ticari alanlardan tamamen ayrıştırılarak kurgulanmıştır. Bu ayrışma hem konum olarak hem de yapı biçimleri olarak kendini açıkça göstermektedir. Ticari bölgeden ayrılan konut yapıları merkez bölge oluşumundaki kurguya benzer bir biçimde cami odak alınarak ve işinsal yollar etrafında biçimlenmiştir. Konut yerleşimindeki en önemli etkenlerden biride mahremiyet olgusudur. Merkez bölge ile alt merkezleri ve bunlarla da konutları birbirine bağlayan sokaklar kent içerisindeki konutları çevreleyen kamusal alanlardır. Bireylerin mahremiyetinin ön planda olduğu konutlar ise özel alanlardır. Kamusal alan olan sokaklardan özel alanlara ise genellikle yarı özel alan olan avlular aracılığı ile geçilir (Şekil 4.4). Avlu (Resim 4.5) etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir ve kamusal alandan konutu tamamen ayrıştırır. Bu ayrışma konuttaki mahremiyet duygusunun kazandırılmasını sağlar. Aynı zamanda yapı adalarının oluşumunda da avlu sınırları belirleyici rol oynamaktadır.

Resim 4.4. Geleneksel Sivrihisar konut örneği (Öz, 2017)

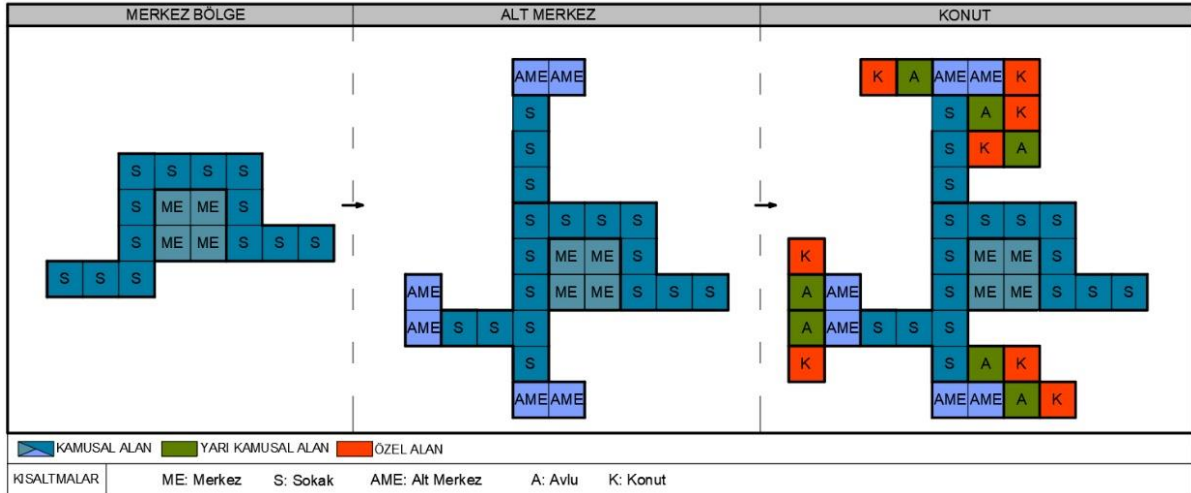
Şekil 4.4. Geleneksel kent dokusunda konut-avlu-sokak mekansal kullanım ilişkisinin biçim grameri ile soyutlanması (Harita: Sivrihisar Bel. İm. Müd)

Resim 4.5. Geleneksel kent dokusunda konut-avlu-sokak mekansal kullanım ilişkisi (Öz, 2017)

4.5. İŞLEVSEL KÜMELENME

Geleneksel kent dokusunda genellikle konut ve ticaret bölgeleri birbirlerinden ayrıdır. Belirli bir kent şemasına değil işlevsellik ön planda tutularak yerleşim yapılır (Sedes, 1991:81). Bu alanlar doku olarak birbirlerinden ayrışmasının sebebi yapıların geometrik biçimi, yapı malzemesi ve yerleşimlerinin farklı olmasıdır. Çarşı olarak adlandırılan bölge dükkan, işlikler ve depolama mekanlarından oluşurken içerisinde konut birimleri yer almamaktadır (Erkan Biçer, 2002: 43). Sivrihisar mevcut geleneksel kent dokusu içinde aynı durum söz konusudur (Şekil 4.5). Yapılan biçim grameri analizlerinde ticari bölgelerin merkez ve alt merkez etrafında ve konutlarında kendi aralarında kümeleştiği görülmektedir.

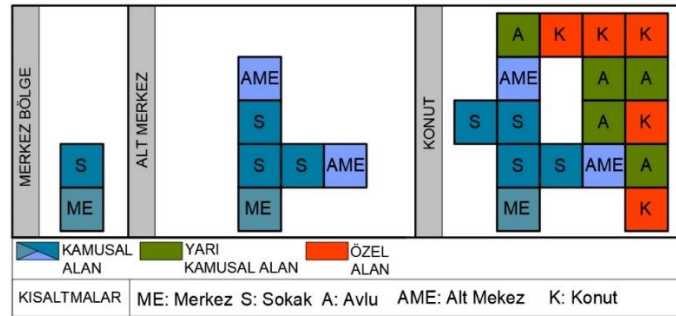

Şekil 4.5. Geleneksel kent dokusunda konut bölgesi, ticari bölge ve ulaşımın oluşum biçim gramer analizi

Geleneksel kent dokusunda konut bölgesi, ticari bölge ve ulaşımın oluşum biçimlenmesi (Şekil 4.6);

1. *Merkez bölge*
 - Merkez bölge çevresinde ana yolun biçimlenmesi,
 - Ana yolun merkez bölgenin çevresi ile bağlantısının kurulması,
 - Merkez bölgede kamusal alanın tamamlanması,
2. *Alt merkez*
 - Merkez bölge ile alt merkezler arasındaki bağlantının kurulması,
 - Kamusal alan olan alt merkezlerin oluşması,
3. *Konut*
 - Alt merkezler odağında özel alan olan konutların kendi arasında öbelenerek biçimlenmesi

adımlarından oluşur.

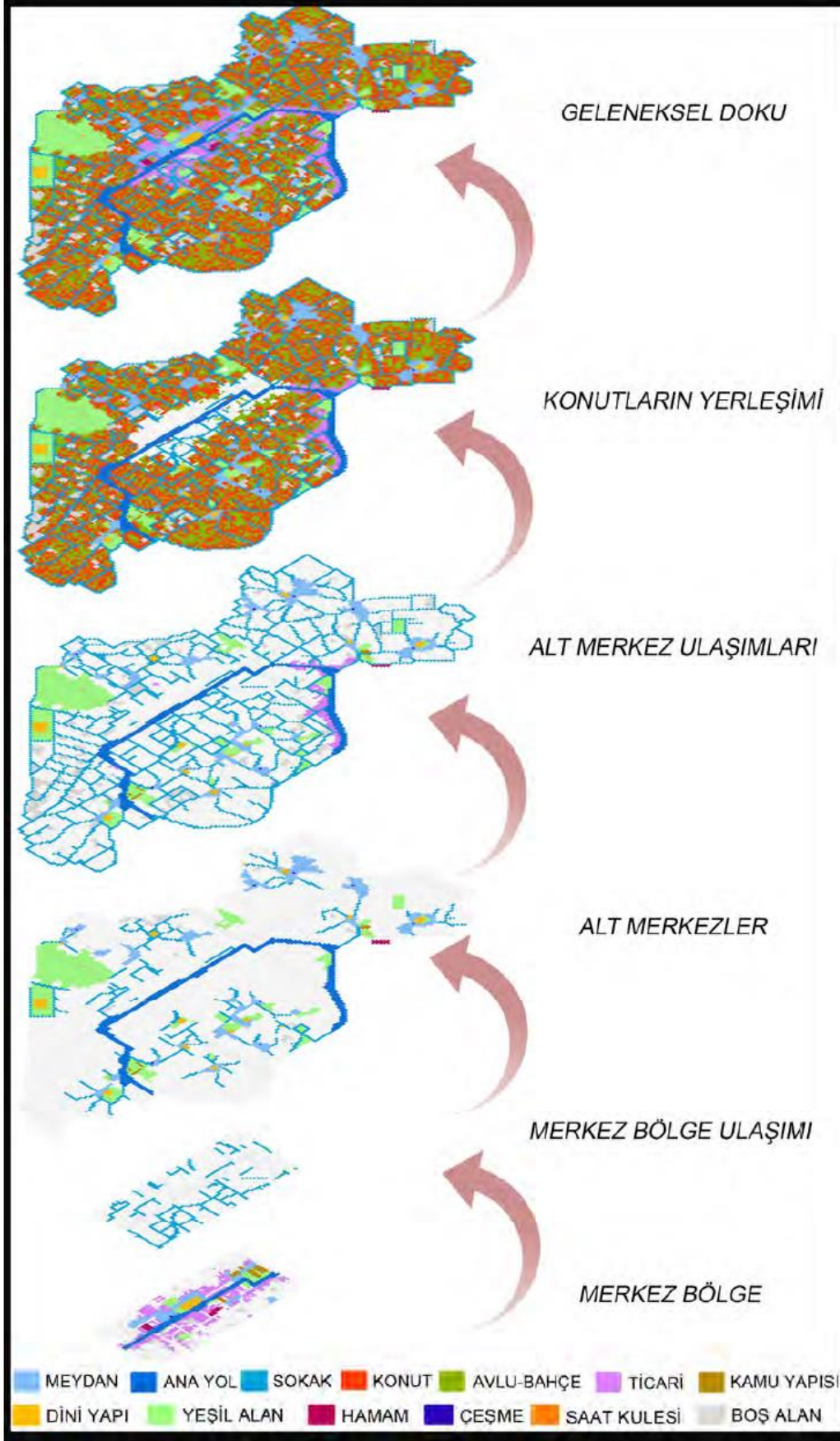
Şekil 4.6. Geleneksel kent dokusunda konut bölgesi, ticari bölge ve ulaşımın biçimleniş kurgusu

5. SONUÇ

Sivrihisar mevcut geleneksel kent dokusunda olmak üzere iki farklı alanda yapılan biçim gramer analizleri mevcut kentsel dokuyu oluşturan etmenlerin hangi kurallar ile geliştiğini göstermiştir.

Geleneksel kent dokusunun oluşumunu sağlayan kurallar 3 ana başlıkta toplanmıştır.

- A. Merkez bölge oluşumu
- B. Alt merkez ve mahalle oluşumu
- C. Kent dokusu

Şekil 5.1. Geleneksel kentsel dokuyu oluşturan etmenlerin kurgusu

Sivrihisar mevcut geleneksel ve yeni kent dokusunda olmak üzere iki farklı alanda yapılan biçim gramer analizleri mevcut kentsel dokuyu oluşturan etmenlerin hangi kurallar ile geliştiğini göstermiştir (Şekil 5.1).

Geleneksel kent dokusunun oluşumunu sağlayan kurallar 3 ana başlıkta toplanmıştır.

A. Merkez bölge oluşumu;

1. Cami yerinin belirlenmesi kent merkezinin çekirdeğinin oluşumunun ilk adımıdır.
2. Kurulan cami etrafında toplumsal birlikteliği sağlayan meydan oluşur.
3. Cami etrafında yer alan meydan çeşme, hamam, yeşil alan gibi sosyal elemanlar tarafından beslenir.
4. Oluşan bu çekirdek ana yol bağlantısı ile ulaşımı başlatır.
5. Meydan pazar yeri olarak kullanılır ayrıca sosyal yapıların etrafında ticaret bölgesi oluşur.
6. Genişleyen bu oluşumda birbirleri arasındaki bağlantıyı sağlamak için ana yola bağlı sokaklar oluşur.
7. Merkez etrafında ve sokaklar çerçevesinde konutlar yerleşerek merkez bölge tamamlanmış olur.

B. Alt merkez ve Mahalle oluşumu;

Merkez bölgenin oluşum kuralları daha küçük ölçekte alt merkezlerde de benzer şekilde uygulanmıştır.

1. Alt merkezin odak noktası camidir.
2. Cami etrafında meydan yer alır ve çeşme vb. elemanlar ile beslenir.
3. Topografik veriler kısıtlayıcı olarak kullanılarak organik sokaklar oluşturulur. Bu sokaklar cami odağında ışınıldır ve merkez bölgeye yönelir.
4. Alt merkezleri oluşturan kamusal alanlara yarı kamusal olan avlu-bahçe ve özel alan olan konutlar organik dağılım gösteren sokaklar vasıtası ile bağlanır. Böylece alt merkez ve mahalle oluşumu tamamlanmış olur (Şekil 5.1).

Sonuç olarak, yapılan analizler göstermektedir ki; Sivrihisar mevcut geleneksel dokusunun oluşumu belirli bilişsel kurallar çerçevesinde ve doğa-insan odaklı, kamusal, yarı kamusal ve özel alan kavramları dikkate alınarak biçimlenmiştir.

Farklı ölçeklerde uygulanan bu kurallar merkez ve alt merkezleri oluşturur. Oluşan bu merkezler sokaklar ile birbirlerine ve ana yola kurallı bir şekilde bağlanarak kent dokusunu meydana getirir. İnsan ve doğa odaklı oluşturulan kurallar yine bunlara uyumlu bir kent dokusu meydana getirir.

Sonuç olarak, yapılan analizler göstermektedir ki; Sivrihisar mevcut geleneksel dokusunun oluşumu belirli bilişsel kurallar çerçevesinde ve doğa-insan odaklı, kamusal, yarı kamusal ve özel alan kavramları dikkate alınarak biçimlenmiştir.

Bu kurgunun 3 farklı ölçekte kamusal kavramı çerçevesinde incelenmesi ile geleneksel kent kurgusunun bütüncül olarak soyutlanarak biçim grameri ile analiz edilmesi kapsamında kentin kurgulanış adımları ortaya çıkarılmış ve geleneksel kentten aktarılabilir verilerin kullanımına dair bir kurgusal planlama verisi ortaya konmuştur. Bu çalışma ile geleneksel kentte kullanılan bu kurgunun yeni kent planlamalarında da tasarım verisi kullanımına kaynak oluşturulması hedeflenmiştir.

KAYNAKLAR

- Alada, A.B. (2008). Osmanlı Şehrinde Mahalle.(1). İstanbul: Sümer Kitapevi, 17, 20, 50, 147, 148.
- Barlas. M. A. (2014). Kentsel Törenler ve Kentsel Sokaklar, Ankara: Odtü Basım İşliği, 30-35.
- Bilgihan, G. (2006) Kentsel Meydanların Dönüşümü. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 64, 65.
- Çağdaş, G. (1996). A Shape Grammar: The Language of Traditional Turkish Houses, Environment and Planning B, 5, 443-464.
- Erkan Biçer, N.Ç. (2002) Kastamonu Örneğinde Anadolu Kenti İmaj Ögeleri ve Değişim Süreci. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 39, 43, 47-50.
- Flemming, U. (1987). More than the sum of parts: the grammar of Queen Anne houses, İTÜ Environment and Planning B: Planning and Design, 14, 323-350.
- İmamoğlu, V. (1992). Geleneksel Kayseri Evleri. Halkbank Kültür Yayınları.
- Koning, H. ve Eizenberg, J. (1981). The language of the prairie: Frank Lloyd Wright's prairie houses, Environment and Planning B, 8, 295-323.
- Kuban, D. (1968). Anadolu - Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. Vakıflar Dergisi, (7), 53-73.
- Lang, John T., (1987), Creating Architectural Theory : The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design, New York: Van Nostrand Reinhold, 80-130.
- Öz, K. fotoğraf arşivi (2017).
- Özbek, H. (2004). Gelenekselden Türeyen Çağdaş Mardin Konut Yerleşimi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 5-9, 29-31, 81, 90-92.
- Sedes, F. (1991). İslami İbadet Yapılarının Osmanlı Dönemi Kentsel Mekanı İçindeki Konumu İzmir Örneği Ve Günümüz Yapısına Yansımalar, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 23, 26, 81.
- Stiny, G. (1977), Ice-ray; a note on the generation of Chinese lattice designs, Environment and Planning B: Planning and Design 4, 89-98.
- Stiny, G. ve Mitchell, W. J. (1978). The Palladian Grammar, Environment and Planning B, 5, 5-18.
- Stiny, G. (1980). Introduction to Shape and Shape Grammar, Environment and Planning B, 8, 343-351.
- Sivrihisar Belediye Arşivi, Akn İmar (2017)
- Sivrihisar Belediyesi İmar Müdürlüğü Arşivi (2017)
- Yavuz, A.Ö. (2018). Kadim kentler, Kayseri Erkilet konut yerleşkesi, Ankara, 1-15.
- Web 1 İnternet: Mimarlık. Web: <http://www.webcitation.org/query?url=http%3A%2F%2Fwww.mimarlikdergisi.com%2Findex.cfm%3Fsayfa%3Dmimarlik%26DergiSayi%3D364%26RecID%3D2230&date=2018-03-19>, Son Erişim Tarihi: 19.03.2018.